

Dulupçu, Murat Ali; Gövdere, Bekir

Working Paper

Bölgesel Gelişme Stratejileri İçin Bir Perspektif: Yerel Bilgi Ağbağları Yaklaşımı

Discussion Paper, No. 2012/57

Provided in Cooperation with:

Turkish Economic Association, Ankara

Suggested Citation: Dulupçu, Murat Ali; Gövdere, Bekir (2012) : Bölgesel Gelişme Stratejileri İçin Bir Perspektif: Yerel Bilgi Ağbağları Yaklaşımı, Discussion Paper, No. 2012/57, Turkish Economic Association, Ankara

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/81590>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2012/57

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

BÖLGESEL GELİŞME STRATEJİLERİ İÇİN BİR PERSPEKTİF: YEREL BİLGİ AĞBAĞLARI YAKLAŞIMI

Murat Ali Dulupçu ve Bekir Gövdere

Bu çalışma "BÖLGESEL GELİŞME STRATEJİLERİ VE AKDENİZ EKONOMİSİ", başlığı ile Prof. Dr. Haluk Erolat editörlüğünde hazırlanan ve 2005 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer almaktadır.

Ağustos, 2012

Bölgesel Gelişme Stratejileri İçin Bir Perspektif: Yerel Bilgi Ağbağları Yaklaşımı

Murat Ali Dulupçu ve Bekir Gövdere***

1. Giriş: Teori ve Türkiye

İktisat biliminin formel kimlik kazandığı Adam Smith'den günümüze kadar ekonomik kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği iktisat biliminin ana inceleme sahalarından birisini oluşturmuştur. Ne var ki bu temel görevin nasıl gerçekleştirileceği, ya dönemsel olarak ya iktisadi ekoller/okullar açısından ya da ideolojik ekseninde farklı yorumlanmıştır. Ancak tarihsel açıdan yaklaşıldığında, zamanla üretim faktörlerinin niteliği ve niceliğindeki gelişmeler neticesinde, bu faktörlerin ekonominin genel yapısı içindeki ağırlığının değişmesi, beraberinde üretim süreç ve ilişkilerinin de dönüşmesine yol açmış ve bu dönüşüm, dönem-ekol-ideoloji farklılıklarının şu veya bu şekilde kabul ettiği bir olgu halini almıştır. En genel anlamda baskın üretim sektörünün (faktörünün) tarım (toprak), sanayi (sermaye), hizmet (bilgi) rotasında seyrettiği bu dönüşümler, iktisat teorisinin de paralelinde ilerlemesine neden olmuş; hatta söz konusu rota, başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin de ana yönelimini derinden etkilemiştir. Ekonomik gelişmenin incelenmesinde günümüzde ulaşılan nihai noktada ise, “bilgi toplumu” ve “bilgi ekonomisi” türünden kavramlar, akademik ve politik çevrelerin ilgi ve tartışma gündeminde üst sıralarda yer edinmiştir.

Ancak bilgi üzerindeki odaklaşma üretim faktörü bağlamında *iktisat* veya üretim ilişkileri bağlamında *sosyoloji* disiplinleri ile sınırlı değildir. Aynı zamanda bilgiye kazandırılan derinlik bilgi-mekan ilişkisinin de tanımlanması, kullanılması ve yönlendirilmesi açısından coğrafya ve kamu politikası perspektifinde de sonuçlar doğurmaktadır. Bu çerçevede iktisat disiplini açısından

* Y. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü

** Y. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü

bu rotanın nihai olarak vardığı yeri “üç devrim”den oluşan bir set ile açıklayan Krugman’a (1998: 161-74) göre, bu devrimlerin sonuncusu ekonomik coğrafyanın iktisat teorisinde yeniden ancak farklı bir konumda tekrar önem kazanmasıdır. Küreselleşmeyle birlikte mekana olan “zorunlu” bağlılığından kopan bilgi, ironik bir şekilde tekrar mekana geri dönmekte ve bu geri çağırma, bölge ve yerelin farklı disiplinler ile buluşma noktasını oluşturmaktadır. Yönetim gurusu Micheal Porter (1990) kümelenme teorileri ile coğrafi yakınlığın Marshallyen endüstri organizasyonun ötesine geçebileceğini gösterirken, sosyolojide James Coleman’ın (1988) öncülük ettiği sosyal sermaye kavramını Kuzey İtalya bağlamında inceleyen Putnam (1993) yerel işbirliği ortamının ve sivil geleneklerin nasıl bölgesel kalkınmaya yol açabileceğini tartışmaya açmakta, yenilik teorisyenlerinden Lundvall (1992; 1994) ve Freeman (1987) inovasyon sistemlerini yerel düzeye taşımakta, bölge bilimciler Florida (1995) ile Cooke (2002) öğrenen bölge ile dinamik yerel ekonomileri kavramsallaştırmaktadırlar. Açıkça görüldüğü üzere farklı sosyal disiplinler tarafından kapitalizmin karşı karşıya kaldığı yeni gelişme biçimini analiz etmede bilgi, kurumsal yapı, kültür, yenilik yerellik iç içe geçmiş bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu durum kapitalizmin yeni biçiminin –popüler ismiyle “bilgiye dayalı ekonomi” veya “bilgi yoğun kapitalizmin”- daha yakından incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

17. ve 18. yüzyılda tarımsal artık ve finans üzerine kurgulanan kapitalizm, 19. yüzyılda sanayiye kayarak 20. yüzyılın büyük bir bölümünü Fordist üretim anlayışının sınırlarını çizdiği sanayi kapitalizmi ile tamamlamıştır. 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başından itibaren ise, hem doğrudan ürün olarak bilginin ekonomideki payı artmış hem de diğer ürünlerdeki bilginin payı yükselmiştir. Bu durum bilgiye dayalı kapitalizmi yeni bir kapitalizm türü olarak bilim insanlarının gündemine taşımıştır.

Keynesyen refah devletine eşlik eden Fordist dönem boyunca sanayi üretiminin sadece ekonomiyi değil, devleti ve sosyal hayatı biçimlendirdiğini söyleyebilmek mümkündür. Ne var ki, bilgiye dayalı kapitalizm sürecinde üretim biçimi olarak post-Fordizm; ekonomiye, kamu politikasına ve sosyal hayata yeni bir içerik kazandırmıştır. Örneğin, esnek üretim sistemindeki işgücünün niteliğindeki değişme toplu sözleşme sürecini baltalamış, doğal olarak refah devleti uygulamalarının da içeriği değişmiştir. Öte yandan, bilgideki sürekli değişim piyasa istikrarını bozmuş ve uzun dönemli sabit ağır sermaye yatırımlarının yerini insana ve bilgi faktörüne yapılan yatırımlar almıştır. Bu tabloda devlet 18. yüzyılda liberal politikalarla başlayan daha sonra 20. yüzyıl boyunca sosyal politikalarla devam eden uygulamalarını 21. yüzyılda rekabetçi ve girişimci bir Schumpeteryen çerçeveye oturtmak zorunda kalmıştır. Öyle ki, bir yandan Schumpeteryen devlet, arzı doğrudan desteklemek yerine tek-

noloji, insan sermayesi ve ağbağa yönelik olarak desteklerken diğer yandan da küreselleşmenin tetiklediği neo-liberal politikalara da “rekabet gereği” yeşil ışık yakmak zorunda kalmıştır. Açıkça görüldüğü üzere, kapitalizmdeki dönüşüm tek ve mutlak politika tasarımı yerine zaman zaman birbiriyle çelişen gerektiğinde müdahaleci ve gerektiğinde piyasacı olabilecek çok vektörlü kamu politikası tasarımlarını zorunlu kılmış ve kılmaya da devam etmektedir.

1990’lardan itibaren “bilgi ekonomisinin” yükselişi, *bilginin* en temel kaynak, *öğrenmenin* de en önemli süreç kabul edildiği yeni bir ekonomik kalkınma aşamasının doğduğuna dair inancı farklı disiplinlerden bir çok araştırmacı arasında yaygınlaştırmıştır (Lundvall, 1994; Florida, 1995: 527-36; Quah, 1997a; Leadbetter, 1998; Caircross, 1998). Bu yükselişte inovasyon (yenilik) üzerine de zengin bir literatür geliştirilmeye başlanmış ve genelde bilgiyi temsil etme görevi yenilik kavramına verilmiştir (Kline ve Rosenberg, 1986). Fakat bilginin somut bir kimlik kazanması için çabalar yenilik ile sınırlı kalmamış, ilginç bir şekilde –aşağıda tartışılacağı üzere- bilginin iktisat, coğrafya ve bölge bilimi konularında farklı görünimleri ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar son yıllarda giderek bir uzlaşma içine girmiş; bu çalışmanın ana temasını oluşturan yerel ağıyapı üzerinde odaklaşmaya başlamıştır. Çok disiplinli söz konusu odaklaşma doğal olarak iktisat teorisinin sınırlarını aşmaktadır. Sosyolojik ve kurumsal yapıların yerel kalkınmadaki önemi iktisadi boyutun önemsizliğine değil, aksine her ikisi arasındaki tamamlayıcılığa işaret etmektedir. Nitekim bu konudaki literatür bazen belirli bir disiplinin bakış açısını yansıtsa da genelde çok disiplinli bir görünüm ve zenginlik sergilemektedir.

Konu açısından Türkiye’ye bakıldığında kamu politikalarında bilginin yeri ve önemi giderek artmaktadır (DPT, 2004; DPT, 2000a). Ancak bilgi ile yerel arasındaki teorik ilişkinin aynı ölçüde kamusal politikalarda yer aldığından bahsedebilmek mümkün değildir. Hatta genel olarak değerlendirildiğinde bölgesel ve yerel politikaların spesifik ve etkin politika tasarımlarından uzak durarak, *her ile tek tip elbise (one-size-fits-all)* türünden genel politikalarla sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Planlı dönemden itibaren politika dokümanlarında bölgesel ve yerel kalkınma önemsenmesine rağmen (bkz. Tablo 1), politika uygulamalarında çeşitli nedenlerden dolayı başarı elde edilememiştir. Öyle ki, Türkiye’deki bölgesel politikaların gelişimine yakından bakıldığında merkezî ve Keynesyen bir yaklaşımın hakim olduğu görülmektedir. Politika ölçeği olarak ulusal düzeyin üniter devlet anlayışı ile ilişkilendirilerek tercih edilmesi, ekonomik olarak var olan ve il düzeyini aşan bölgelerin göz ardı edilmesi ile sonuçlanmıştır. Halbuki

Tablo 1 Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikalar

Kalkınma Planı	İlkeler	Yaklaşım ve Politikalar	Hedefler	Araçlar
1. Plan (1962-1967)	-Bölgelere ekonomik kalkınmanın nüfuz etmesi -Bölgesel Ekonomik bütünleşme	-Bölgesel Planlama -Büyüme kutupları (örneğin Doğu Marmara, Çukurova, Antalya, Zonguldak)	-Dengeli kentleşme -Bölgeler arasında denge (kamu hizmetleri ve gelir dağılımında) - Yatırım etkinliği	-Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgelere yönelik yatırım temelli önlem alternatifleri
2. Plan (1967-1972)	-Hızlı kentleşmeden kaynaklanan nüfus sorunlarına odaklanma	-Bölge ve il planlaması -Dolaylı bölgesel planlama	-Dengeli bölgeler arası gelişme -Sosyal eşitlik açısından bölgeler arasında dengeli dağılım - Yatırım etkinliği	-Vergi indirimleri -Özel sektör yatırımlarına yönelik finansal teşvikler -Pilot projeler -Keban
3. Plan (1972-1977)	-Bölgesel farklılıkların giderilmesi -Belirli az gelişmiş bölgelerin kalkınma	-Sektör ve il planlaması	-İkinci planın aynısı	- Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgeler için sanayileşme programları -Envanter çalışmaları -İl planlaması -Sektörel planlama -Paket projeler -Kalkınmada öncelikli iller
4. Plan (1977-1982)	-Bölgesel sorunlara yönelik kaynakların mobilizasyonu	-Sektörler ve bölgeler arasındaki bağların güçlendirilmesi	-Az gelişmiş illerin kalkınması -Sektörel ve bölgesel karşılıklı bağımlılık -Mekansal organizasyon	-Yatırımlar için faiz indirimleri -Çeşitli finansal yardımlar -Paket projeler -İl ve bölge düzeyinde yatırımlar -Çukurova Kentsel Kalkınma Projesi -GAP (DPT-JICA)
5. Plan (1985-1989)	-Az gelişmiş ve sektörel olarak potansiyele sahip bölgelerde kaynak kullanımını rasyonelleştirerek kalkınmanın hızlandırılması	-Projelerin bölgesel etkisini de içeren doğrudan bölgesel planlama (16 fonksiyonel bölge önerisi)	-Sosyal eşitliği dikkate alan dengeli bölgesel kalkınma	-Potansiyel kaynakların belirlenmesi için bölgesel gelişme programlarının hazırlanması -Bu programlar doğrultusunda ilgili yatırımların seçilmesi -Öncelikli bölge ve sektörlerdeki altyapının sanayileşme projeleri için geliştirilmesi -Kalkınmada Öncelikli illerdeki yatırımlar için finansal yardımlar
6. Plan (1990-1994)	-Uygulama için sosyal, idari ve finansal boyutların bütün olarak ele alınması -Uluslararası standartlara uygun istatistiksel sistemin uyarlanması (özellikle AB bağlamında)	-Bölge ve bölge altı düzeyde planlama	-Bölgelerde dengeli kalkınma -İlçelerin köylerden kente göçün engellenmesi için desteklenmesi	- Kalkınmada öncelikli yörelere yönelik finansal kaynakların artırılması -Kalkınmada öncelikli illere yönelik teşvikler ve bu amaca yönelik özel bir fon oluşturulması -Sanayi bölgeleri

7. Plan (1996-2000)	-Sektörel ve mekan-sal çalışmaların bü-tünleştirilmesi -İllerin sektörel uzmanlaşması -Şehir planlaması -Bölgesel Farklılık-ların giderilmesi -Rekabet gücünün artırılması	-Bölge ve bölge altı projeler -Bölgesel yeteneklerin mobilizasyonu -Sürdürülebilir kalkınma	-Göç ve demografik değişimin rasyonalizasyonu -Metropol bölgelerin sorunlarının ayrı bir kategoride ele alınması -Konut sorunu için politika geliştirme çalışmaları -Bölgesel farklılıklar	- Kalkınmada öncelikli yöreler politikasına devam edilmesi -Doğu ve güneydoğu anadolu için acil destek programı -GAP -Yasal düzenlemeler -Konut projeleri - Kalkınmada öncelikli illerdeki KOBİ'lerin desteklenmesi -ZBK, Yeşilirmak Havzası, DOKAP, DAP
8. Plan (2001-2005)	-Katılımcı planlama -Sürdürülebilirlik -Kaynak kullanımının etkinleştirilmesi -AB bölgesel politikalarına uyum	-Stratejik bölgesel planlama -Kümelenme -İl Gelişme planları	-Rekabet edebilirliğin genişletilmesi -Yerel girişimcilik ve yerel kaynakların mobilizasyonu -Bölgesel farklılıklar	-KOBİ destekleri -AB fonları -İlk kapsamlı bölgesel planlar -Beşeri sermaye

Kaynak: (Çeşitli Beş Yıllık Kalkınma Planları; OECD, 1986: 5; Dulupçu vd, 2004).

aşağıdaki tartışmaların da göstereceği üzere ekonomik ve kurumsal açıdan yerel veya bölgesel düzeyde gelişmenin planlanması ve tartışmaya açılması, kapitalizmin yeni aşamasında bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır ve bu yönelim temelde ekonomik kararlar ve yerel kalkınma bilincinin etkinleştirilmesini hedeflemektedir. Diğer bir deyişle, yerel ekonomilerin kendi potansiyellerini keşfetmesi ve bu sürecin ulusal düzeyde uygulanan tek tip bölgesel politikalar yerine potansiyeli faaliyete geçiren farklılaşmış kamu politikaları ile desteklenmesi anlamlı bir ekonomik gelişme yöntemi haline gelmektedir.

Tablo 1’den de izlenebileceği gibi il düzeyinde planlama 8. plan dönemine kadar kalkınma perspektifinin içine anlamlı bir şekilde girememiştir. Üstelik tüm plan dönemleri bütünlük ele alındığında ilke-politika-hedef-araçlar arasında da uyumsuzluk bulunmaktadır. Ek olarak ülkemizdeki güncel gelişmelere bakıldığında, bölgeselleşme yolunda bir dizi “merkeziyetçi” karar ve uygulamalarla karşılaşmaktadır. İlk olarak, DİE’nin 2002 yılında kullanmaya başladığı istatistiksel bölgeler (NUTS) sınıflandırması, gruplandırılan illerin yönetsel aktörlerinin görüşleri alınmadan uygulamaya geçirilmiştir. İkinci olarak, AB’ye sunulan Ön Ulusal Kalkınma Planı ile uygulama gereksimi belirginleşen ve yasalaşma sürecine giren Bölgesel Kalkınma Ajansları, yerel kalkınma gereksinimlerinin bir sonucu olarak değil, AB fonlarının kullanımını kolaylaştırıcı bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ülke düzeyinde yerel yapıların incelenmesi gereksinimini daha da şiddetlendirmektedir.

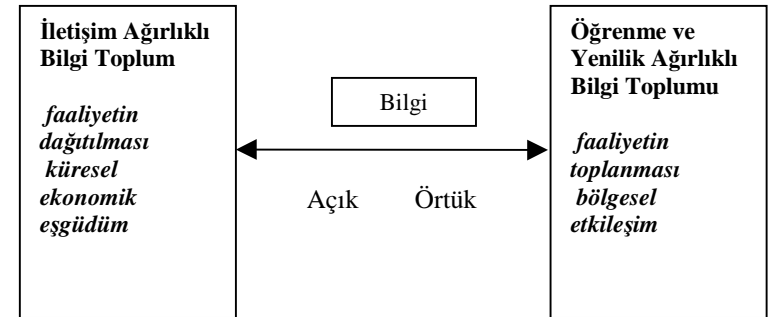
Bu çalışma teori ile Türkiye’deki durumu, bu anlamda, örnek alınan bir il bağlamında incelemeyi hedeflemektedir. Yöntem olarak ekonomi ve ekonomi dışı faktörlerin birlikte değerlendirileceği çalışma bu bağlamda literatürdeki çok disiplinli perspektifi kullanmaktadır. Çalışmada, kapitalizmin söz konusu

yeniden yapılanması sürecinde küreselleşme, yerelleşme ve bilgi ekonomisi arasındaki ilişkiler Isparta İli firmalarının ağbağlaşması bağlamında incelenecektir. Birinci bölümde kürselleşme-yerelleşme ilişkisi tartışılarak bölge ekonomilerinin artan önemi vurgulanacaktır. İkinci bölümde bilginin farklı formlardaki doğası ilgili literatürlere dayanılarak incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Isparta İli örneği bağlamında yerel bilgi ağbağların mevcut durumu 20 firma üzerinde yapılan anket ile incelenerek bölgesel gelişme stratejileri için nasıl bir yol izlenebileceğine ilişkin politika önerileri geliştirilecektir. Söz konusu üç bölüm bu çerçevede sırasıyla; (i) neden yerel ekonomiler –özellikle bilgi bağlamında- küreselleşme karşısında politika uygulama ölçeği olarak uygundur (ii) bilginin ekonomik ve ekonomi ötesi niteliği nelerdir ve (iii) Türkiye ortalamasındaki bir ilde bilginin ağbağlaşması açısından mevcut durum nedir, sorularına yanıt aranacaktır.

2. Küreselleşme Karşısında Yerelin Artan Önemi

Bölgesel ve yerel ekonomik gelişme politikalarının gelişmiş ülkelerde 20. yüzyılın sonundan itibaren önem kazanmaya başlaması neo-liberal süreçlerin yükseldiği bir dönemde çelişki gibi gözükmektedir. Perroux (1955)'in, büyüme kutupları veya Chenery ve Clark (1965)'in sektörel planlama yöntemlerinin geçerliği olduğu Keynesyen dönemde yaşanan bölgesel planlama anlayışından sonra yaşanan bu ikinci “yerel yükselişin” farklı yönlerinin bu anlamda açıklanmasına gereksinim bulunmaktadır.

Şekil 1 Bilgi Toplumunun Farklı Biçimleri

Kaynak: (Aksoy ve Durgut, 2001)

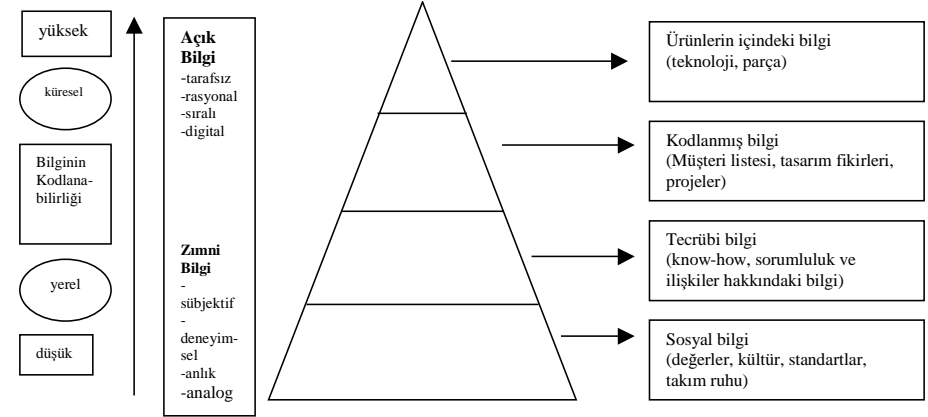
İlk ve en belirgin farklılık, giderek etkinliği farklı alanlarda arttıran bilginin ulusal düzeyde politika uygulama ölçeğini tercih eden Keynesyen anlayışın aksine- yerel düzeyde yönlendirilebilecek bir faktör olmasından kaynaklanmaktadır. Örtük bilginin mekan ile olan ilişkisi politika uygulama ölçeği olarak

yerel ve bölgesel düzeyi ön plana çıkarır. Kodlanabilir bilgi sağladığı açıklık ile ürünü üreten firma(ların) dışındaki aktörlerin bilgi sahibi olmasını sağlar. Bu durumda küresel olarak ekonomik faaliyetlerin yayılması kodlanabilir bilgiye ulaşımın kolaylaşmasına paralel olarak hızlanır. Küreselleşme ve iletişim teknolojisi arasındaki ilişkinin kritik bir yönü bilginin bu niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme sürecinde mekanın öneminin kaybolması sınırların, en azından ekonomik anlamda, sona erdiğine dair teori ve söylemler akademisyenler arasında yaygınlaşmıştır (örneğin, bkz. Cairncross, 1998). Dolayısıyla küreselleşme ve bilgi toplumu arasındaki ilişkiyi tanımlayan ilk aktör olarak karşımıza iletişim çıkmaktadır. Nitekim erken dönem küreselleşmeye ait yorumlar *iletişim* üzerine inşa edilmiştir (Strange, 1986; Dicken, 1998). Zamanla bilginin doğasının mekanla olan ilişkisinin netleşmesi alternatif açıklamaları doğurmuş; bilginin hem ekonomik faaliyetleri küresel yayan, hem de belirli coğrafyalarda yoğunlaştıran dualistik yapısı üzerinde durulmaya başlanmıştır (bkz. Şekil 1).

1980'lerin başında kurumcu iktisadın önde gelen isimlerinden Nelson ve Winter (1982: 128) firma davranışının *rutinlerle* açıklanabileceğini savunmuştur. Açıkça kabul edilecektir ki rutinlerin içerdiği örtük bilginin taklit edilmesi özellikle uzak mesafelerden oldukça güçtür. Örtük bilgi firmaların bireysel tecrübesinin bilgisidir ki bu özellik onun biçimselleştirilmesini ve mübadelesini zorlaştırır. Ancak günümüzde kodlanmış (açık) bilgiler gizli/örtük bilgilerden farklı olarak uzak mesafelerden küreselleşme ve iletişim teknolojisi sayesinde paylaşılabilir. Çünkü kodlanmış bilgi sistematik hale getirilmiş bilgidir. Fakat örtük bilgi söz konusu olduğunda firma tecrübesinin varlığı, dolayısıyla yakınlık kavramını ön plana çıkarmaktadır. Teknoloji kodlanmış bir bilgi formunda ürün ile birlikte sunulurken, yerel özelliklerin şekillendirdiği deneyimsel ve sosyal bilginin üründe olduğu gibi somut yöntemlerle elde edilebilirliği imkansız denecek kadar güçtür (Şekil 2). Bu nedendir ki mekansal yakınlık firmalar arasındaki formel ve informal ağları güçlendirerek değişimle başa çıkabilmek için uygun bir atmosfer yaratmaktadır.

Firmalar sorunla karşılaştıklarında yukarıda sözü edilen *rutinleri* değiştir ve standart soruna verilen karşılıklar işlevsiz hale gelir. Bu durumda firma sorunlarını çözmek için bir araştırma çabasına yönelecektir. Ancak firmaların araştırma kapasiteleri sınırlıdır veya sınırlı bir rasyonellik içindedir. Diğer bir deyişle değişim karşısında gerekli tüm yeniden yapılanmayı, yani yeni rutinlerin inşasını tek başlarına gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Buna bir de küresel ekonominin getirdiği dinamizm ve değişen çevre eklendiğinde firmalar sadece bilgiyi işlemekle yetinmeyip aynı zamanda yeni bilgi de yaratmak zorunda kalırlar (Saviotti, 1998: 843-846). Başka bir ifade ile, belirsizlikle mücadele edebilmek için firmalar bilgi toplamalı,

Şekil 2 Bilgi Piramidi

Kaynak: Muller vd (2001: 13)'den uyarlanmıştır.

değerlendirmeli ve yorumlamalıdır. Fakat firma alternatif davranış biçimlerinin tamamının sonuçlarını öngöremez (Camagni, 1991). Halbuki bölgelerin ağ ekonomisi ile yenilikçi bir çevre yaratılma potansiyeli bu türden sorunları çözebilir. Bölgenin yakınlık avantajına sahip olması yetişmiş işgücü potansiyelinin sadece bölgeye çekilmesini kolaylaştırmakla kalmayıp, bunun da ötesinde işgücünün firmalar arasındaki hareketliliğini sağlar. Yerel aktörlerin karşılıklı etkileşimi sanayi ve üretim atmosferini yaratacak olan ortaklık, teknolojik işbirliği, ortak ürün ve proje geliştirme gibi gelenekleri yaygınlaştırır.

Bilginin yerel ekonomileri nasıl etkilediğini analiz etmek için firma yetkinlik teorisi de kullanılmaktadır. Firma yetkinlik teorisi firmayı bir sözleşmeler bileşkesinden ziyade üretken bilgi ambarı olarak tanımlar. Yetkinliklerin sürdürülmesi ve yenilenmesi için yaparak öğrenme anahtar olgudur. Örgütlerdeki çekirdek yetkinlikler, özellikle farklı üretim yeteneklerinin ve teknolojilerinin koordinasyonunu da içeren kolektif öğrenmedir. Öğrenmeye dayalı olduğu için çekirdek yetkinlikler kullanıldıkça azalmak yerine zenginleşirler (Lawson, 1999: 151-166). Bu çerçevede ürün piyasasındaki rekabetin arka planında daha derin bir rekabet, yeterlilikler üzerine dayalı rekabet yatmaktadır. Piyasaların serbestleşmesi ile yeni rekabet alanlarının yaratılması sonucunda ekonomik performansın sürdürülebilmesi için firmaların dinamik kapasitelerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu noktada üç farklı açılım ile karşılaşılmaktadır. Birincisi, öğrenme, bilginin paylaşılmasına dayanmaktadır; bu bilgi ise işletmenin rutin ve prosedürlerinde kodlanmış veya bütünleşmiştir. İkincisi, yeni bilgi farklı bilgilerin koordine edilmesine bağlıdır. Üçüncüsü, firmaların mevcut rutinlerini koruma eğiliminden dolayı, yeni bilginin etki kullanımı dirençle karşılaşır, firmaların ataleti değişimi yavaşlatır (Lawson ve

Lorenz, 1999: 305-317). Daha önceden sahip olduğu bilgileri kullanabileceği tamamlayıcı değişim, firma içinde eşgüdümlenebilirken, tamamen yeni bilgi, firmalar arasındaki formel ve formel olmayan işbirliği ile eşgüdümlenebilir. Bu nedenledir ki rekabete karşılık verebilmek için firmalar yeni bir ürüne veya sürece yatırım yapmak istedikleri zaman, bilgi eksikliği daha önceden sahip oldukları bilgilerin etkin kullanımını engeller. Firmalar arasında bu türden tamamlayıcı bilgilerin olduğu bölgelerde firmaların öğrenme ve yeni rutin/yeterlilik geliştirme olanakları daha fazladır. Yetişmiş işgücü, uzmanlaşmış danışmanlık ve tedarikçi hizmetleri ve firmalar arasındaki işbirliği bölge veya kümelenmelerde yeterlilikleri yenileme ve gelişme kapasitesi yaratır. Doğal olarak bunun gerçekleştirilebilmesi, değişimi kolaylaştıracak ortak işletme kültürü ve diline bağlıdır ki bunu sağlayabilecek en uygun platform kuşkusuz bölgedir.

Günümüzde yerel ekonomilerin yükselişinin *ikinci farklı yönü* öğrenme ve kurumsal yapıların iç içe geçmişliği ile ilişkilidir. 1990'larda küreselleşmenin politik ve ekonomik ağırlığının artması özellikle üretim ve finansın uluslararasılaşması ulus devletin yatırım akımları/hareketleri üzerindeki kontrolünü zayıflatmış ve yerel ekonomileri bu anlamda uluslararası rekabetle karşı karşıya bırakmıştır. Bölge ekonomilerinin bu süreçte korunmasız, dolayısıyla rekabete açık hale gelmelerinin bölgesel gelişmenin önünde büyük bir engel teşkil etmesi beklenirken, sermaye hareketliliği ve hızlı teknolojik değişim ortamında yerelin kendi gelişme süreçlerini şekillendirebilecekleri, bölge düzeyinde politika tasarımı sorunu ortaya çıkmıştır. Yerel ekonomilerin yenilik ve öğrenme süreçlerini destekleme kapasitesi anahtar rekabetçi üstünlük olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Cooke, 1998; Cooke ve Morgan, 1998; Lundvall ve Johnson, 1994: 23-43; Storper, 1997; Amin ve Thrift, 1994: 1-22). Diğer bir ifade ile, bölge ekonomilerinin sosyal ve kurumsal koşulları ekonomik gelişme süreçlerini şekillendiren temel faktörler olarak değerlendirilmektedir ki bu yönelim sonucunda “ilişkisel varlıklar”, “öğrenen bölgeler”, “sosyal sermaye”, “kurumsal yoğunluk”, “iştirakçi ekonomiler” gibi bilgi ve yeniliği yerel yapı ile ilişkilendiren kavramlar üretilmiştir (Amin ve Thrift, 1994:1-22; Cooke ve Morgan, 1998; Morgan, 1997:491-503; Putnam, 1993; Raco, 1999: 951-973; Saxenian, 1994; Storper, 1997).

Yerel düzeyde KOBİ desteklerinden yerel yönetim-sivil toplum ilişkilerine kadar uzanan geniş bir yelpazede yerelin kurumsal yapısı ekonomik gelişme üzerinde doğrudan etki yapmaktadır. Keynesyen dönemde Fordist anlayış altındaki yerel ve bölgesel gelişme, sermaye birikimi ve ağır sermaye ile altyapı yatırımlarına dayanırken, günümüzde kent ekonomilerinin de çekim merkezi olması ile birlikte kurumsal ve “soft” yatırımlar gelişmenin motoru olarak değerlendirilmektedir. Nitekim belirli yerel ekonomilerin yükselişi diğer yerel

ekonomiler için bir dizi politika önerileri oluşturmaktadır. Ancak asıl olan her bir yerel yapının kendi durumunu tanımlayarak, kendi potansiyelini aktif hale getirebileceği uygun bir strateji inşa etmesidir. Bu noktada Türkiye için yerel ve bölge düzeyinde ekonomik stratejileri inşa edecek kurumsal bir düzeneğin olmadığı hatırlanırsa her ilin kendi kurumsal kapasitesi ile baş başa kaldığı ve bu durumun her zaman olumlu sonuçlar vermediği rahatlıkla görülebilecektir.

Son olarak, özellikle Paul Krugman'ın iktisat teorisine ekonomik coğrafya çalışmaları ile kazandırdığı derinlik, yerel ekonomilerin yeniden canlanışının ekonomik gerekçesinin temel ayaklarından birini oluşturmaktadır. Krugman'ın (1998: 161-174) endüstriyel organizasyon, yeni ticaret teorisi ve yeni büyüme teorisinden oluşan artan getiri ve aksak rekabete dayalı iktisattaki yeniden yapılanma dalgasına son halka olarak mekanın dahil edilmesi gerektiğini savunması, ilk bakışta küreselleşmenin mekandan kopuşu içerdiği tezinin aksine bir yönelim göstermektedir. Halbuki Krugman uluslararası ticaretin (dolayısıyla, bir boyutta küreselleşmenin) anlaşılabilmesi için endüstrilerin neden coğrafi olarak yoğunlaştığının tartışılması gerektiğini belirtir.

Ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşmasını açıklamada Krugman ölçek ekonomisi ve dışsal ekonomilerden hareket etmektedir. Tablo 2'de özet olarak verilen teorik çerçevenin evrimindeki kritik nokta bilginin yerel boyutunun da dışsal ekonomi kaynağı, yani artan getiri faktörü olarak teoriye dahil olmasıdır. Ne var ki metodolojik gerekçelerle Krugman kurumsal, tarihsel ve sosyal yapıları çalışmalarına dahil etmemektedir. Fakat buna rağmen Martin ve Sunley (1996: 282) Krugman'ın, açıkça ifade etmese de, "bölgesel sanayi gelişme politikası"nı önerdiğini belirtirler.

Sonuçta üç farklı perspektiften -bilgi, yerel kurumsal yapı ve iktisat teorisi- ele alınan yerel ve bölgesel ekonomilerin uygun politika ölçeği haline gelişi, kamu otoritelerine, ulusal olarak tasarlanan politikalara bir alternatif getirmekten ziyade tamamlayıcı bir politika sunmaktadır. Uluslararası rekabet edebilirlik ve ulusal ekonomik performans bu anlamda yerel ekonomilerin dinamiklerinden geçmektedir.

Tablo 2 *Yığılmanın Ölçek ve Dışsal Ekonomileri*

ÖLÇEK EKONOMİSİ VE YIĞIŞMA	DIŞSAL EKONOMİLER VE YIĞIŞMA
<ol style="list-style-type: none"> 1. İlk hareket: Yüksek talep 2. Ölçek ekonomisine dayalı potansiyel artan getiri: İlk yerleşimden diğer mekanlara arz 3. Yüksek talep aynı mantıkla diğer firmaları bölgeye çeker 4. Üreticiler tedarik ve yüksek talebi dikkate alırlar 5. Yığılma: Zenginlik döngüsü (faaliyetler pazarın büyük olduğu yerde kümelenir ve pazarlar faaliyetlerin kümelendiği yerlerde daha da büyür, Krugman, 1995) 6. Faktör hareketliliği çevre bölgelere zarar vermekle birlikte merkezi bölgelere katkı yapar 7. Yoğunlaşmanın temel nedeni olan ölçek ekonomileri ile birlikte ulaşım maliyetleri üretim yığılmasını destekler 8. Bu durum daha çok büyük ekonomik birimlere sahip bölgeler arasında gerçekleşir (Krugman, 1991, 70-71) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yerel düzeyde başlar 2. Marshallyen tipte özellik sergiler 3. Yığılma ile işgücü atraksiyonu sağlanır 4. Firmalar arasında işgücünün transfer olanağı ortaya çıkar (artan getiri ve bilgi belirsizliğinde hem firma hem de işgücünün için olumlu sonuç doğurur) 5. Uzmanlaşmış girdi ve hizmetler: Ölçek ekonomisi altında uzmanlaşmış girdiler kümelenecek firmalara daha büyük ölçeklerde sunulur ve hizmet çeşidi de ölçek genişliğine koşut zenginleşir 6. Diğer bir dışsal ekonomi kaynağı bilgi ve enformasyon akışı 7. Firmaların yoğunlaşması bilgi değişimini kolaylaştırır. Pür ve teknolojik spillover (yayımla) (Krugman bilgi akışlarının izlenmesinin kolay olmadığı gerekçesi ile bu konudan uzak durur; immobil faktörler ön plandadır, (Krugman, 1991, 1995); ancak Krugman (1998)'de ise tesis yerine kentler ele alındığında ulaşım maliyetleri ve ölçek ekonomileri dışında yerleşmiş bilgi yayılmalarının daha önemli olabileceğini belirtir)

3. Farklı Disiplinlerde Bilgi

Bilginin yaşamın her alanında etkili olması iktisat teorisini aşan bir perspektifte ele alınmasını gerektirir. Ölçüm ve modelleme zorluklarına ek olarak dengeden uzak dinamik bir yapıya sahip olan bilgiyi, benzer özellikler taşıyan yerellik ve ağbağ kavramı ile birlikte, bölgesel strateji etrafında buluşturabilmek için bilginin ağbağı gerektiren niteliklerinin yanı sıra ekonomik analizin ötesine zaman zaman geçebilecek özelliklerinin de tanımlanması gerekir.

Bilgi, ekonomik yapılar içerisinde ikili bir nitelik sergiler. *Birincisi*, bilgi bir stoktur. Fakat bilginin bu stok niteliği insanlardan, insanlar arasındaki ilişkilerden ve insanların geliştirdiği araçlardan bağımsız değildir. Aksine sözü edilen tüm bu unsurlarla bilgi stoğu iç içe geçmiştir. Bilgi stoğu bu anlamda formel olmayan yetenekler ve yetkinlikleri içerdiği gibi formel bilgiyi de kapsar. *İkincisi*, bilgi bir akımdır. Bu çerçevede, bilgi yine insan, insan ilişkileri ve araçları arasında düzenlenir ve yayılır. Bilgi akımı deneyimler doğrultusunda “öğrenme” aracılığı ile düzenlendiği gibi bu düzenlenme aktarım ile biçim değiştirebilir, ya da yayılması sırasında kullanıcılar arasında sadece el değiştirmekle kalmaz, biçim de değiştirebilir. Öğrenme, aktarım ve yayılma

bilgi stokundan türer ve tekrar bilgi stokuna geri dönerek insan, insan ilişkileri ve insanların geliştirdiği araçlar ile iç içe geçer veya bütünleşir.

Bilginin dinamikleri bilginin stok ve akımlarının etkileşimi ile ortaya çıkar. Bilgi formel olmadan ağbağlarda el değiştirebildiği gibi bir mal ve hizmet biçiminde de alınıp satılabilir. Böyle bir durumda bilginin dışsallığı orta çıkar. Bilgiyi alan ve okuyan birey/birim yeni bilgi üretiminde söz konusu bilgiyi kullanabilir ve elde ettiği bilgileri kendine uygun bir formatta saklar. Tüm bu süreçte bilginin değerlendirilmesi, aktarılması ve işlenmesi bir dizi yetenek gerektirir. Bu yetenekler olmadan bilginin oluşturacağı değer zinciri işlevini yerine getiremez. Dolayısıyla, bilgiye yönelik yeteneklerin üretilmesi, değer zincirinin işlevselliği açısından kritik bir role sahiptir. Bu yüzden eğitim, yeniden eğitim, sürekli eğitim, yaşam boyu eğitim, iş başında eğitim, yaparak öğrenme ve kullanarak öğrenme gibi kavramsallaştırmalar bilgi zincirinin bütünlüğünün sağlanmasında kullanılmakta ve bu nedenle de, söz konusu kavramlar kamu politikasının bir parçası haline gelmektedir. Bunlara ek olarak, sanayi toplumu kültürünün oluşturduğu yaratıcılık ve tasarım yetenekleri, özellikle gelişmiş ülkelerde, eğitimin ötesinde bilgi zincirinin eklemlenmesi için kültürel bir doku da yaratır.

Bilginin değer zincirinin, konu açısından, iki niteliği ön plana çıkmaktadır. Birincisi, bilginin öğrenme ile olan ilişkisi, diğeri de bilgi ağbağlaşmasından sağlanan yararlarıdır. Söz konusu her iki niteliğinde de yerellik boyutu bulunmaktadır. Bu bağlamda iktisat ve coğrafya disiplinlerinin aşağıda incelenecek evrimleri bilginin yerel ve bölgesel düzeye doğru gelişen doğasını teyit eder niteliktedir.

İktisat disiplininde geleneksel büyüme teorisi, hasıladaki artışı sermaye kullanımındaki artışa dayandırmıştır. Solow (1957) ise, işçi verimliliği ve ekonomik büyümede sermaye yoğunluğundan ziyade teknolojik değişimin etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1980'lerde bu bakış açısı içsel büyüme teorisi ile genişletilerek *fikirlerin* ekonomik büyümeye katkı yapabileceğini ve dolayısıyla bağımsız bir üretim faktörü olabileceğini ortaya atmıştır. Örneğin, bu dönemde Uzakdoğu ülkelerinin yüksek büyüme deneyimi, yüksek hacimli sermaye birikiminden ziyade, Batı ile arasındaki “bilgi açığının” kapatılmasına dayandırılmıştır. Paul Romer'e (1992: 63-91) göre fikirler, fiziksel veya beşeri sermaye ile eş tutulamaz/indirgenemez. Örneğin, beşeri sermaye insandan ayrılamaz, yani insan ile bir bütündür. Romer'in ifadesi ile (1990: 74) “...üreten kişi öldükten sonra bile bilimsel kanun, mühendislik ilkesi yaşar...” Ayrıca, bilginin maddi olmaması ve eşanlı olarak sınırsız sayıdaki birey tarafından kullanılabilmesi fikirlere rekabetçi olmayan bir nitelik kazandırır. Diğer bir deyişle, her yeni bilgi kullanıcısı mevcut kullanıcıların kullanabileceği bilgi miktarını azaltmaz. Romer, Schumpeter'e dayanarak fikirlerin emek ve

sermayeden, artan getiriye yol açtığı için farklılaştığını belirtir. Ancak bu da kilitlenme ve patika bağımlılığı sorunlarını da beraberinde getirmektedir.

Stiglitz de, benzer şekilde, bilginin tanım gereği rekabeti geri plana ittiğini ve artan getirinin ortaya çıkmasına izin verdiğini belirtir (Stiglitz, 1999: 11). Çünkü bilgi, bir kez keşfedilip kamulaşınca, yeni kullanıcılar sıfır marjinal maliyetle söz konusu bilginin kullanımına dahil olabilirler. Stiglitz, bu anlamda, kritik bir ayırım yaparak maddi haldeki ve kodlanmış bilgiyi rekabetçi, maddi olmayan fikir, kavram, fonksiyon gibi düşünce objelerini saf rekabetçi olmayan nitelikte varsayar (Stiglitz, 1999: 8). Her bir bilginin aynı özellikler taşıması rekabetçi piyasaların homojenite koşulu ile uyumsuzdur.

Arrow için ise bilgi bir kamu malıdır. Bu nedenle kâr amacı güden birimler tarafından etkin olarak üretilemez. Bilginin dışlanabilir olmaması (dışlanamazlık), bölünemezliği ve tahsis edilemezliği bilginin ticarete konu olmasına engel olmaktadır (Arrow, 1969). Bu nedenle, oligopolistik güce ve piyasaya giriş engeline (patent ve fikri mülkiyet haklarına) sahip büyük şirketlerle birlikte kamu kurumları (üniversiteler gibi) çoğunlukla yeni bilgiyi üretme rolünü üstlenmektedirler. Ancak, bu yaklaşım bilginin belirli ölçüde dışlanabilir ve tahsis edilebilirlik niteliğine sahip olduğundan dolayı sorgulanmış ve ekonomi içinde bilginin temel kaynağının firma içerisinde aşağıdan yukarıya öğrenme olduğu savunulmuştur (Loasby 1999, Antonelli 2003). Spesifik bağlamlarda birimler günlük rutinlerindeki deneyimlerinden öğrenirler ve yeterli yetkinliğe sahip oldukları spesifik alanlarda yeni bilgi geliştirirler. Örtük veya kodlanmamış bilgi bir ekonominin veya firmanın rekabetçi üstünlüğü açısından hayati nitelik sergileyebilir ve bu örtük bilginin kalitesi, kodlanmış bilginin başarısı üzerinde doğrudan etkilidir. Örtük bilginin konu açısından diğer bir kritik özelliği de gelişmekte olan ülkelerin yeni teknolojileri içselleştirmeleri önünde engel oluşturmasıdır. Çünkü örtük bilgi, doğası gereği, genellikle transfer edilebilir nitelikte değildir.

Bilgi, firma ve piyasanın diğer aktörlerinin etkileşimi ile ortaya çıkabileceği gibi, piyasanın dışında (ötesinde) bir faktör tarafından da üretilebilir. Nitekim, bu tip dışsal kaynaklar, günümüzde bilgi üretiminin önemli girdileri arasında yer almaya başlamıştır. Örneğin, “yenilik sistemi” yaklaşımına göre firma ve diğer aktörlerin işbirlikçi davranışları, yeni bilgi üretiminde önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Halbuki daha önceki yenilik anlayışında, doğrusal bir süreçte ortaya çıkan yenilik piyasaya yönelik veya örgütsel değişime yol açarken, güncel sistem yaklaşımında ekonomik olarak yararlı bilginin üretiminde, yayılmasında ve kullanımındaki tüm unsur ve ilişkilerin karşılıklı etkileşimi rol alabilmektedir (Kline ve Rosenberg, 1986; Lundvall, 1992). Bu türden bir yaklaşımda yenilik önceden sahip olduğunuz bilgiye bağlı olduğu gibi birçok kaynaktan gelen bilgi birikiminden de etkilenmekte

ve yakın çevredeki gelişme rotaları güçlü bir patika bağımlılığına yol açmaktadır.

Yerelleşmiş öğrenme hem içsel ve dışsal bilgi ile hem de mevcut birikmiş bilgi stoku ve yeni bilgi akışı arasında tamamlayıcılık gerektirir. Bilginin bölünemezliği, bu anlamda, her bilgi parçasının diğer bir bilgi parçası ile ilişkili olduğuna işaret eder. Bu nedendir ki bilgi sahipleri arasındaki işbirliği, bilginin ilişkisel ve tamamlayıcı doğasından yararlanabilmek için son derece önemlidir. Bu çerçevede, bilginin dışlanabilirliğinin piyasaya giriş engeli ya da mülkiyet hakları gibi kısıtlayıcı faktörlerle sağlanması bilgi sızmasını engeller ve ekonomik sisteminin bütün olarak etkinliğini düşürür (Antonelli, 2003: 4).

Sonuçta iktisatta bilginin yerel boyutunun giderek güçlendiği gözlenmektedir. Bilginin değer zincirinde yakınlık ve tamamlayıcılığın önemi, ekonomik birimler arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu, ticarete konu olan karşılıklı bağımlılıklar kadar, ticarete konu olmayan karşılıklı bağımlılıklara da bölgesel gelişmede rol vermekte, bir anlamda sosyal yapı ve kurumlar bilginin değer zincirinin vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır.

Coğrafyada bilginin analizi iktisat disiplininin mekan boyutu üzerine gelişmektedir. Anaakım (ortodoks) iktisat, yığılma ekonomilerini, daha önce değinildiği gibi, ölçüğe göre artan getiri ve piyasa hacmi gibi çeşitli dışsallıklarla açıklamaktadır (bkz Krugman, 1995; Porter, 1996). Firmalar arası işbirliğinden ziyade, firmalar arası rekabete dayanmasına ve ulusal düzeyde politika tasarımına sahip olmasına rağmen, Porteryen kümelenmeler bilginin yaratımında, transferinde ve ekonomik mallara dönüşmesinde “görünen” ağbağları kullanır (Porter, 1990). Öte yandan Porter’in görünen ağbağlarına karşın “ağırlığı olmayan ekonomi” kavramı çevresinde etkili bir literatür türemiştir. Bu literatüre göre elektronik ürünlerin maliyetsiz yeniden üretimi ve dağıtımı, anında bilgisayar aracılığı ile sınırsız sayıdaki müşteriye sınırsız sayıda kopyanın çoğaltılarak dağıtılmasına olanak tanımaktadır (Quah, 1997a, 1997b; Leadbetter, 1998; Coyle, 1998). Bu argüman genellikle üreticilerin girdi ve çıktı piyasaları açısından artık ulaşım olanaklarına sahip olma kısıtının ortadan kalktığı sonucu ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle üreticiler herhangi bir yerde yerleşebilirler ki bu durum coğrafyanın önemini ortadan kaldırmaktadır (Cairncross, 1998). Fakat Pratt (2000: 427) bu konuda bir uyarı yaparak, günümüzde çok az sayıda yazılımın bile böyle saf yapıya ulaştığını, ağırlığı olmayan bir ekonomi için kağıt dokümanların ve paketlemenin tamamen ortadan kalkması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca yazılım gibi ağırlığı olmayan malların bile üretim ve pazarlama süreçleri emek yoğun niteliktedir. Dolayısıyla firmalar için yüz yüze iletişim, ulaşım gibi nedenlerden dolayı

yığışmanın hala yararları bulunmaktadır. Kısacası bir yandan küreselleşme ile birlikte yeni ekonomi olgusu, coğrafyanın (yerleşimin) öneminin kalmadığına dair söylemler içerirken, diğer yandan ekonomik coğrafyanın, yani yerelin, öneminin -ekonomik gelişmenin uygun bir ölçeği olduğundan hareketle- arttığını savunan güçlü bir akım bulunmaktadır.

Bu akım içerisindeki bölgesel yenilik sistemi yaklaşımı, farklı yerlerin (mekanların) gözlenen farklı ekonomik performansının yenilik sisteminin mekansal boyutunu ön plana çıkardığını savunur. Halbuki bölgesel yerine ulusal yenilik sistemi üzerinde duran ilk araştırmalar, ağbağ ve etkileşimli öğrenmeye dayalı “kamu araştırması-yüksek öğretime” ya da özel sektörün “risk sermayesi-işgücü piyasasına” dayanan kurumsal faktörler üzerinde durmuştur (Freeman, 1987, Lundvall, 1992; Nelson, 1993). Daha sonra gelişen “bölgesel yenilik sistemleri” yaklaşımı daha yerelleşmiş ağbağlar ve bilgi etkileşimi üzerinde durur. Bu yaklaşım başarılı bölgelerin karakteristiklerini tanımlayarak politika önerileri geliştirir (Braczký vd, 1997; Cooke ve Morgan, 1998). Bölgesel yenilik sistemini yaklaşımına sosyal bir içerik kazandırma çabasında olan Amable, Barre ve Boyer (1997) ise “yenilik ve üretimin sosyal sistemleri” kavramını kullanarak yenilik sürecinin yüksek bağlamsallığını (contextualisation) ön plana çıkarmışlardır. Kaliforniya Coğrafya Okulundan Scott (1988) ise, 1970’lerden itibaren yaşanan dikey çözülmenin işlem maliyetlerini düşürmek amacıyla firmaların coğrafi yığışmasına yol açtığını belirtmektedir. Scott’un bu süreci tanımlamak için kullandığı “ticarete konu olan karşılıklı bağımlılıklar” kavramı aynı zamanda yeni endüstriyel alanların nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır.

Öte yandan Kuzey İtalya’daki ekonomik gelişmeyi inceleyen araştırmacılar sadece dikey çözülmeye yönelik bir eğilim olmadığı aynı zamanda esnek uzmanlaşmanın da giderek yaygınlaştığı, dolayısıyla ortaya çıkan yığışmaların sadece işlem maliyetlerinden kaynaklanan avantajlardan değil, sosyal ve kurumsal yapının ortaya çıkardığı yararlarından da kaynaklandığını belirtmişlerdir (Piore ve Sable, 1984). Ekonomik sosyolojinin de gösterdiği gibi, ekonomik faaliyetlerin kültürel ve sosyal bağlamla bütünleşmiş olması, yenilik ve girişimciliği firma ve diğer aktörler arasındaki güven ilişkisine dayandırmaktadır (Granovetter, 1985: 481-510; Amin ve Thrift, 1994: 1-22; Keeble vd, 1999: 319-31). Bu yüzden bölgesel gelişme araştırmalarında evrimci iktisat ve patika bağımlılığı ifadesine duyulan ilgi yeniden canlanmıştır (Arthur, 1994; Storper, 1997).

Bölgesel ve yerel ekonomilerin başarısını irdeleyen çalışmalar karşılıklı bağımlılık ve ortaklaşa öğrenme ile belirsizliğin azaltılması, öğrenen bölge ile bölgesel kalkınmada bilginin önemi ve ticarete konu olmayan karşılıklı bağımlılıklar ile yerel düzeyde örtük bilgiye ilişkiler ve sosyal sermaye ile ula-

şılması gibi, genelde yerel düzeyi ön plana çıkaran kavramlar ve politikalar geliştirmişlerdir (detaylı bilgi için bkz. Moulaert ve Sekia, 2003:289-302).

Yukarıda ele alınan iki disiplinin, bilginin değer zincirinde giderek bölge ve yerel üzerinde odaklaşan yapısı, konu ile ilgili ekonomik ve ekonomi dışı faktörlerin yerel gelişme model ve stratejilerine daha sık dahil olması ile sonuçlanmaktadır. Nitekim AB’de uygulanmaya konulan *bölgesel yenilik stratejileri* geliştirme çabaları, teorik çerçevedeki tartışmaların kamu politikaları üzerindeki etkisini göstermesi açısından son derece anlamlıdır. Türkiye’de ise yerel ve bölgesel strateji geliştirmede formel yönetsel bir yapının bulunmaması, ekonomik gelişmede önemi tartışılmaz hale gelen bilgiyi ulusal politika uygulama ölçeğinin dışına taşıyamamaktadır. Bu nedenle aşağıda yapılacak Isparta ili örneğindeki tartışmalar, politika yapıcılara yerel perspektifin ulusal ekonomik gelişme politikalarında zenginleştirilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

4. Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Isparta İlinde Yerel Bilgi Ağbağları: Mevcut Durum ve Gelecek Yönelimi

Türkiye’de bölgesel gelişme kavramının tarihsel gelişimine bakıldığında özellikle kamu otoriteleri tarafından temelde iki eksenle ele alındığı görülmektedir. Bu eksenlerden birincisi bölgesel dengesizlik, ikincisi ise altyapı yatırımlarıdır. Ayrıca geçmişte kamu sanayi yatırımları bölgesel gelişme sürecine eşlik etmiştir (bkz. Tablo 1). Genelde kontrol edilebilir ekonomi koşulları altında ve planlamaya dayanan Türkiye’deki bölgesel gelişme, 1980 sonrası serbestleşme ile birlikte “projeler” başlığı altında varlığını sürdürmüştür. Son Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) ile illerin kendi gelişme planlarını hazırlamaları önerilmiş, fakat bu planlar sınırlı sayıda illerde yapılabilmemiş ve henüz operasyonel hale gelmemiştir.

Halbuki bölgesel gelişme stratejileri başta AB ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkelerde giderek yaygınlaşmakta, üstelik yukarıda açıklanan teorik çerçevenin de etkisiyle bilgi ve ağbağlaşma bu stratejilerde ayrı kategorilerde ele alınıp değerlendirilmektedir. 8. BYKP Bölgesel Gelişme İhtisas Komisyonu Raporu (DPT, 2000b) gelişmiş ülkelerdeki söz konusu ilerlemelere dayanarak yeni sanayi odakları, kümelenme, bölgesel kalkınma ajansları, yığılma, ağbağlaşma vb bağlamlarda politika yapıcılara yol gösterici bir dizi öneri sunmasına rağmen, bu konuda anlamlı bir ilerleme kaydedilememiştir. 2004 yılında gündeme gelen Kamu Reformu paketi ile, belediyelerin stratejik planlama yapmaları ve bölgesel gelişme stratejilerini hazırlama yükümlülüğü olan bölgesel kalkınma ajanslarının kurulması gibi önemli adımların atılacağı sin-

yalleri verilmiştir. Türkiye’de bölgesel strateji inşasının son yıllara kadar bir şekilde yapılamamasında bir çok faktör etkili olmuştur ki bunlardan bazıları şunlardır:

- Bölgesel planlama açısından “bölge” kavramı Türkiye’de sıkıntılı bir alan oluşturmaktadır. Yedi coğrafi bölge, olağanüstü hal bölgesi, kalkınmada öncelikli yöre, istatistiksel bölge düzeyleri (NUTS 1-2-3), DAP-DOKAP bölgesel kalkınma planları, havza planları, GAP Bölge İdaresi gibi birbirinden farklı anlam ve çerçeve “bölge” kavramları kullanılmaktadır (Dulupçu, 2005). Bunlara ek olarak, EGEV (Ege Bölgesi) ve BAGEV (Batı Akdeniz Bölgesi) gibi sivil inisiyatif ile kurulmuş bölgesel ekonomik gelişme vakıfları kapsadıkları iller itibarıyla daha farklı bir “bölge” tanımını tercih etmektedirler.

- Bölgesel gelişme düşüncesinde sıkıntı yaratan diğer bir alan, fiziki ve ekonomik planlamanın iç içe geçmişliğinden kaynaklanmaktadır. Kamu otoritelerinin yerel düzeyde birbirinden açık bir şekilde ayrıştırılmayan görev ve sorumlulukları, gelişmenin koordinasyonunu güçleştirmiştir. Bölgesel ekonomik gelişmenin sorumluluğu merkezi yönetimin üzerinden alınamamıştır.

- Ekonomik stratejilerin yerel düzeyde üretilmesinden sorumlu herhangi bir yasal kurum veya platformun bulunmaması, illeri dışsal faktörlere karşı kırılgan hale getirdiği gibi, yerel kamu-özel-sivil aktörlerin sinerji olanaklarını da kısıtlamıştır.

- Bakanlıkların kaynak kullanımındaki politik müdahaleler uzun vadeli bölgesel gelişme perspektifinin oluşumunu engellemiştir.

- Kaynakların kullanımında öncelik belirlenmemesi ve mevcut kamu yatırımlarının durumu, sonradan yapılacak düzenlemelerin önünde bir kısıt oluşturmuştur.

Türkiye’de bölgesel gelişme stratejisinin önemi 1990’ların başında tartışmaya başlanmıştır. Erzincan ilinin (Erzincan Valiliği, 1991) ile İzmir ilinin ayakkabı sektörünün (İzmir Ticaret Odası, 1992) stratejik planları, bu alanda kamusal kaygıların somutlaşmaya başladığı ilk, ancak son derece kritik, adımlar olarak değerlendirilebilir. DOKAP ve DAP gibi kapsamlı planlar da yine bu dönemi takiben şekillenmeye başlamıştır.

Çalışmada ele alınan Isparta ili ekonomisi, tarihsel olarak tarım ve imalat sanayine dayalı bir gelişme çizgisini takip etmiştir. Geleneksel ürünler olan gül ve halıcılık, özellikle 1980 sonrası liberalleşme sürecinde ekonomideki ağırlığını kaybetmiştir. Bu süreçte sermaye birikimini yeni alanlara kaydırmakta güçlük çeken girişimciler, Isparta ekonomisinin yeni gelişme rotasını ancak 1990’larda, halıcılık kültürünün de etkisi ile, tekstil sektörüne yönlendirmişlerdir. Özellikle bu kritik dönemde bölgesel bir stratejinin eksikliği his-

sedilmiş, sermaye birikimi, konut yatırımı biçiminde, turizmde yükselen komşu il Antalya'ya kaymıştır. 2000 yılında Isparta, Antalya ve Burdur illerinin üniversite, borsa, oda, kamu ve yerel yönetimlerinin katılımları ile kurulan Batı Akdeniz Ekonomisini Geliştirme Vakfı (BAGEV) bölgenin strateji arayışının ürünü olarak, 2003 yılında bir bölgesel gelişim raporu hazırlamıştır. Bu vakıf bir ekonomik gelişme platformu olarak varlığını sürdürmekte, bölgesel bir ekonomik gelişme stratejisi ve kurulması düşünülen bölgesel kalkınma ajansı için dayanak oluşturmaktadır. BAGEV, ağbağlaşma açısından farklı aktörleri bir araya getiren formel bir yapı olduğu için Türkiye'de incelenmesi gereken örneklerden de birini oluşturmaktadır.

Tablo 3 Isparta İlinin Sosyo-Ekonomik Profili

	DEĞİŞKEN	YIL	BİRİM	İSPAR-TA	TÜR-KİYE	81 il içinde Sıralaması Isparta
	DEMOGRAFİK GÖSTERGELER					
1	Şehirleşme Oranı	2000	Yüzde	58.71	64.9	25
2	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	1990-2000	Binde	16.67	18.28	29
3	Nüfus Yoğunluğu	2000	Kişi/Km ²	62.07	88	41
	İSTİHDAM GÖSTERGELERİ					
4	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	56.9	48.38	53
5	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	8.34	13.35	32
6	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	5.73	9.67	45
7	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	1.52	3.11	38
8	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	37.19	43.52	28
9	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	5.54	8.81	28
10	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	2000	Yüzde	1.52	2.61	38
	EĞİTİM GÖSTERGELERİ					
11	Okur Yazar Nüfus Oranı	2000	Yüzde	92.01	87.3	9
12	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	2000	Yüzde	8.7	8.42	9
	SAĞLIK GÖSTERGELERİ					
13	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	2000	Kişi	14	13	6
14	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	2000	Yatak	53	23	1
	SANAYİ GÖSTERGELERİ					
15	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	2000	Parsel	85	28,726	48
16	Küçük Sanayi Sitesi İşyeri Sayısı	2000	Adet	1,046	81,302	32
17	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	2000	Adet	48	11,118	36
18	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	2000	Kişi	4,033	1,130,488	43
19	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	2000	Milyon TL.	143	350	30

	DEĞİŞKEN	YIL	BİRİM	ISPARTA	TÜRKİYE	81 il içinde Sıralaması Isparta
	TARIM GÖSTERGELERİ					
20	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	2000	Milyon TL.	1,406	1,124	26
21	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	2000	Yüzde	1.11	100	37
	MALİ GÖSTERGELER					
22	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	2000	Yüzde	0.54	100	41
23	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	2000	Milyon TL.	1,318	1,837	42
24	Fert Başına Banka Mevduatı	2000	Milyon TL.	389	939	28
25	Toplam Banka Mevduatı içindeki Payı	2000	Yüzde	0.31	100	27
26	Toplam Banka Kredileri içindeki Payı	2000	Yüzde	0.18	100	43
27	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	2000	Milyon TL.	46	138	58
28	Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı	2000	Milyon TL.	87	392	39
29	Fert Başına Belediye Giderleri	2000	Milyon TL.	61	82	28
30	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	2000	Milyon TL.	113	464	32
31	Fert Başına Gelir Ve Kurumlar Vergisi Miktarı	2000	Milyon TL.	61	165	32
32	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	1995-2000	Milyon TL.	243	248	29
33	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	1995-2000	Milyon TL.	2,252	2,668	25
34	Fert Başına İhracat Miktarı	1995-2000	ABD Doları	170	2,249	35
35	Fert Başına İthalat Miktarı	1995-2000	ABD Doları	273	3,967	32
	ALTYAPI GÖSTERGELERİ					
36	Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı	2000	Yüzde	94.98	84.98	24
37	TCK Asfalt Yol Oranı	2000	Yüzde	100	91.28	3

Isparta ekonomisinde işbirliği kapasitesinin düşüklüğü, ortaklaşa gerçekleştirilen girişimlerin sayısı ile değerlendirilebilir. 1990'ların sonuna kadar, 1970'li yıllardan itibaren yaşanan olumsuz çok ortaklı işletme deneyimleri, ortak iş yapabilmek için olanaklarını baltalayan en önemli gerekçeyi oluşturmuştur. Bugün bile ilde orman ürünleri yönünden sayıca ve nitelik olarak çok sayıda KOBİ bulunmasına rağmen, ortaklık ve ortak girişim sayısı yok denecek kadar düşüktür. Sosyal yapının işbirliği ve ortaklığı desteklememesi, Konya ve Denizli gibi yakın illerdeki ekonomik performansın Isparta'da türetilmemesinin nedenleri arasında gösterilmektedir.

Isparta ili ekonomisinde diğer dikkat çekici bir nokta da, Antalya ilinin çekim merkezi olmasından kaynaklanan fırsatlar ve tehlikelerdir. Yetenekli işgücünün ve ölçek ekonomisinden yararlanmada sorun yaşayan işletmelerin, zaman içinde, Antalya iline kaydıkları gözlenmektedir. Öte yandan, Antalya'nın genişleyen pazarı Isparta ilini, pazara yakınlık açısından, avantajlı kılmaktadır. Ancak, hizmet sektörünün ağırlıklı olduğu ve buna koşut arz kalitesinin ve zamanlamanın önem kazandığı bu pazarda, Isparta ili firmaları nitelik ve yönetim sorunları yaşamaktadırlar.

Bölgesel gelişme stratejisinin sadece Isparta bağlamında değil, Türkiye genelinde, her ilin doğasına uygun nitelikte geliştirilmesi zorunluluğu akademik ve politik çevreler tarafından sıkça dile getirilmesine rağmen, bilgi ve ağbağlaşmanın bu süreçteki rolü üzerinde yeterince durulmamaktadır. İllerdeki ticaret ve sanayi odaları ve borsalarının yönetim kapasitesi, valilikler, üniversite gibi kamusal niteliği ağır basan kurumların diyalogu ve ortaklaşa iş yapabilme yeteneğinin yanı sıra, özel sektörün ölçek ve dışsal ekonomilerden yararlanma arzusunun ötesinde ağbağlaşma eğiliminin strateji geliştirmede kritik bir rolü bulunmaktadır. AB'ye tam üyelik sürecinde ve sonrasında en temel finans kaynaklarından birinin Bölgesel Kalkınma Fonu olduğu dikkate alındığında ağbağlaşma ve bilginin önemi daha da belirginleşmektedir. Çünkü bu fonların kullanımında bilgi temelli ekonomi ve ortaklık, temel alınan kriter ve yöntemler arasındadır.

Tablo 4 Ankete Konu Olan Firmaların Temel Karakteristikleri

Sektörel Dağılım	Şirket Yapısı	İşçi Sayısı	İdari Personel	Kuruluş Tarihi
%50 Tekstil	%80 AŞ	% 55 10-49	% 75 1-9	2000 ve Sonrası: %10
%25 Orman Ürünleri	%15 Ltd	% 15 50-99	%25 10-49	1990-99 Arası: %30
%5 Mobilya	%5 Şahıs	%30 100-500		1980-89 Arası: %40
%5 Gıda				1970-79 Arası: %5
%5 Çimento				1950-1969 Arası: %15
%5 Isı Cihazları				
%5 Mermer				

Isparta ilindeki ağbağlaşma ve bilgi-yenilik süreçlerinin değerlendirilmesinde seçilmiş 20 firma yöneticisine yönelik bir anket uygulanmış ve ankette ağbağlaşma-işbirliği ve bilgiyi temsil ettiği varsayılan sorulara da yer verilmiştir. Anketin kapsamının çok geniş olmasından dolayı, aşağıda konu açısından sadece en önemli olan bulgulara verilebilmiştir. Ankete konu olan

firmaların sektörleri (ve profili) Tablo 4'den izlenebileceği üzere, Isparta ekonomisini yansıtan sektörlerden oluşmaktadır.

Firmaların kuruluşta daha çok aile ve bireysel sermaye birikimine dayanması aile işletmelerinin yaygınlığı ve buna koşut profesyonel yönetim anlayışının daha az geliştiğini göstermektedir. Nitekim firmaların kuruluş aşamasında fizibilite araştırması yapma oranının yüksek oranlara ulaşmaması ve sektörlerdeki başarılı firmaların örnek edinme oranının (benchmarking) düşüklüğü bu yargıyı desteklemektedir (bkz. Tablo 5).

Tablo 5 Kuruluş Niteliklerinde Ağbağa Ve Bilgi Temelli Ekonomiye Yatkinlik

Kuruluş Sermayesi- nin Elde Ediliş Biçi- mi	% 40 Aile	% 20 Kendi Birikimim	% 10 Banka Kredisi	% 10 Çok ortaklı	% 20 Halka Açık
Kuruluş Aşamasında Fizibilite Yapma Oranı	% 60 Evet	% 40 hayır	-	-	-
Kuruluş Aşamasında Örnek Edinme	% 30 Evet	% 70 Hayır	-	-	-

Firmaların %80'i son beş yılda teknolojik yenilik veya mevcut ürünlerde önemli sayılabilecek bir iyileştirme yaptıklarını belirtmişlerdir. Ancak, firmaların yenilik kavramını algılamada ve, buna bağlı olarak, yeniliği gerçekleştirme yönteminde tutucu davrandığı söylenebilir. Çünkü makine-teçhizat alımı ve hizmet-içi eğitim, yeniliğe yönelik yapılan harcamalarda en fazla önde gelen alanlar olarak tanımlanmaktadır. Dahası, yenilik faaliyetleri, temelde, firma kaynaklı yapılmaktadır. Yeniliğe dönük faaliyetlerin sadece %10'nun diğer işletme ve kurumlarla yapılan işbirliği sonucunda olması, yenilik gibi göreceli zor bir faaliyetin firma kaynak ve kapasitesi ile kısıtlandığı sonucuna ulaştırmaktadır (bkz. Tablo 6). Nitekim firmalar işbirliği açısından kendilerine yöneltilen soruda, işletme kültürü ve güvenini en önemli işbirliği engelleri olarak tanımlamışlardır (bkz. Tablo 7). Bu konuda, iletişim eksikliği en az işbirliği engeli olarak değerlendirilmesine rağmen firmaların dernek vb. ağbağa dönük faaliyetler içerisine girmedikleri gözlenmiştir. Üstelik yenilik kaynaklarını tanımlarken, mesleki toplantı vb, bilgisayar veritabanları ve sektör birlikleri göreceli etkisiz olarak tanımlanmıştır (bkz. Tablo 6).

Tablo 6 Yenilik Değerlendirmesi

Son beş yılda yaptığımız yenilik nasıl gerçekleşti?	% 55 İşletmemiz tarafından	% 10 Diğer işletme ve kurumlarla yapılan işbirliği sonucunda	% 15 Diğer işletme ve kurumlar tarafından		
Yenilik faaliyetinizde yeniliğe konu olan ürünün son beş yıldaki hasılanızın içerisindeki payı nedir?	% 10 Tamamen yeni ürün	% 45 Önemli ölçüde iyileştirilmiş ürün	% 25 Değişmeyen ya da çok az değişime uğrayan ürün		
Son 5 yılda işletmenizin pazarı için tamamen yeni olan bir ürün veya önemli bir iyileştirme sizin tarafınızdan yapılarak piyasaya sunuldu mu?	% 40 evet	% 40 hayır	-		
	Son beş yılda Yenilik Faaliyetlerinize Zarar Veren Engellenen Faktörler	Etkisiz	Düşük	Orta	Yüksek
ekonomik	Ekonomik risk	4	2	5	9
	Doğrudan yenilik maliyetlerinin yüksek olması	5	3	5	7
	Finans maliyeti	4	3	7	6
	Finans yeteneği	9	3	5	3
Firma içi faktörler	İşletme içindeki örgütsel engeller	11	6	2	1
	Nitelikli insan kaynağı eksikliği	7	4	3	6
	Teknolojik bilgi eksikliği	9	6	5	0
	Piyasa hakkında bilgi eksikliği	11	6	2	1
Diğerleri	Patent ve diğer yasal düzenlemeler	12	7	1	0
	Tüketicilerin yeni ürünlere tepkisiz olması	8	4	7	1
5 yılda Firmaların yeniliğe yönelik harcama yaptığı alanlar					
Firma içi Ar-Ge		5			
Firma dışı Ar-Ge ortaklığı		1			
Hizmetiçi eğitim		6			
Makine-teçhizat alımı		8			
Tasarım		2			
Pazarlama		7			
Yenilik Faaliyetleri İçin Bilgi Kaynakları					
		Hiçbiri	Düşük	Orta	Yüksek
Firma içi	Firma içinde	6	0	7	7
	Bağlı bulunduğumuz grubun diğer firmalarından	16	2	2	0
Piyasa	Malzeme, teçhizat, parça, program tedarikçileri	10	6	1	3
	Müşterilerimizden	2	4	6	8
	Rakip	7	4	3	6
	Danışman	13	4	3	0
Kurumsal	Ticari laboratuvar veya ar-ge işletmelerinden	14	3	1	2
	Üniversiteler veya diğer yük.öğr. kurumları	15	2	2	1
	Devlet araştırma kurumları	13	5	2	0
	Diğer kamusal kuruluşları (Kosgeb-Ticaret Oda.)	12	3	3	2
Diğer	Özel Ar-Ge kurumları	15	4	1	0
	Mesleki toplantı ve konferans diğerleri	11	3	2	4
	Sektör birlikleri	11	4	3	2
	Bilgisayar veritabanları ve teknik eserler	10	4	3	3
	Yurtiçi Fuar vb.	5	1	5	9
	Uluslararası Fuar vb.	6	2	5	7
Uzmanlaşmış	Teknik standartlar	2	2	4	12
	Sağlık ve güvenlik standartları	2	5	4	9
	Çevre standartları	4	1	7	8

Yenilik faaliyetlerinin firmalar tarafından algılanmasında ve bilgiye yapılan yatırımda gelişmenin bir göstergesi de yenilik sonucunda elde edilen bulguların ticarileşmesidir. Ankete konu olan firmaların hasılasında, sadece %10'luk bir kısım yenilik sonucunda geliştirilen ürünlerden oluşmaktadır. Ayrıca, firmalara yenilik engelleri sorulduğunda, firmaların bu engelleri daha

çok kendileri dışındaki faktörlere dayandırdıkları görülmektedir. Ne var ki, işbirliğine yatkın olmayan bir yerel işletme kültüründe, firmaların kendileri dışındaki aktörleri yeterince sorgulamadan, dışsal faktörleri piyasa ile sınırlandırmaları çelişkili bir durumu yansıtmaktadır. Benzer şekilde, yeniliğe dönük kamu desteği konusundaki faaliyetler sorulduğunda, firmaların %85'i bu konuda bir girişimlerinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Yapılan girişimler ise, KOSGEB, TOBB ve MPM ile sınırlı kalmıştır. Yenilik finansmanında ise, sadece KOSGEB tek aktör olarak değerlendirilmiştir. Yenilik kaynağı olarak kurumsal aktörlerin tamamı genelde etkisiz olarak görülmektedir (bkz. Tablo 6). Bu konudaki ilginç bir bulgu teknik standartların zorlayıcı bir yenilik kaynağı olarak firmalar tarafından algılanmasıdır.

İşbirliği ve ağbağlaşma açısından yöneltilen soruların ortaya çıkardığı tablo, özellikle sinerjik alanların, firmalar tarafından tanımlanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Firmaların tamamı KOSGEB il temsilciliğini ziyaret etmemiştir. 12 firma buldukları sektörün ulusal derneğinin bulunmadığı, 4 firma ise dernek olmasına rağmen üye olmadıklarını belirtmiştir. Isparta ilinde ise sektörel bir dernek vb. gibi, sektörel bir örgütlenmenin bulup bulunmadığı sorulduğunda, firmaların tamamı bulunmadığını belirtmişlerdir. Firmaların %30'u ildeki sanayi ve ticaret odasını, bilgi amaçlı olarak şimdiye kadar hiç

Tablo 7 İşbirliği ve Ağbağlaşma

İşletmeniz dışında bilgi, finansal denetim, danışmanlık, yazılım ve benzeri konularda işbirliği yaptığınız ya da hizmet satın aldığınız kuruluşlar veya firmalar				
Kuruluş	İşbirliği alanları	Düşük	Orta	Yüksek
Başka ildeki sektör firması	Teknik Bilgi			1
KOSGEB	-		1	
Isparta Ticaret San. Odası	-		1	1
Yeminli mali Müşavir	Zorunlu Onay veya KDV iadesi için		1	8
Yazılım firmaları	Yazılım		3	1
Milli Prod Merk (MPM)	Verimlilik		2	
Price-waterhouse	Finansal denetim			1
-	Danışmanlık			1
İşbirliğinde hangi engellerle karşılaşıyorsunuz? Güven: %30 İşbirliği kültürü: %35 İletişim: %15 İşbirliğine devlet teşviki olmayışı: %5				
Üniversite ile ortalama bir çalışma yaptınız mı? (varsa deneyim hakkındaki görüşleriniz) Hayır: %85 Evet: %15 (atık su, yeni kumaş üretimi, kalite raporu)				

ziyaret etmediklerini belirtirken, bu oran sanayi ve ticaret il müdürlüğü için %70'e çıkmaktadır. Firmaların %60'ı Isparta ilinde çok ortaklı işletmelere olumsuz bakıldığını, bunun ise, büyük oranda, daha önceki deneyimlerin güvensizlik doğurmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Özellikle güven,

kötü yönetim ve yönetimin daha sonra belirli kişilerin eline geçmesi bu konudaki olumsuz tavrın gerekçeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İl düzeyinde ağbağlaşma düzeyinin yetersizliğini gösterecek daha başka bulgulara da ulaşılmıştır. Firmaların %80'i, Isparta bölgesinde, kendi sektörleri ile ilgili herhangi bir araştırma yapmamışlardır. Sektörlerle ilgili bilgi edinmede firmaların yakın çevresini oluşturan müşteri-rakip ve tedarikçiler ön plana çıkarken (%80), birlik ve odalar (%5) en geri planda kalan faktörler olmaktadır. Daha ilginç, ankete konu olan firmaların %40'ının Isparta'da işbirliği yapabilecekleri bir kurumun bulunmadığını belirtmiş olmalarıdır. İşbirliği yapılabilecek muhtemel kurumlar arasında ticaret ve sanayi odası birinci sırayı, üniversite ikinci sırayı ve KOSGEB'te üçüncü sırayı almaktadır. Firmaların tamamı kendi sektörleri ile ilgili Isparta'da araştırma yapan bir kurum olmadığını belirterek, ildeki üniversitenin ilgili bölümlerinde yapılan çalışmalardan böylelikle, dolaylı olarak, habersiz olduklarını göstermişlerdir. Ayrıca, daha önce sözü edilen BAGEV'in bölgesel gelişim raporunda bulunan, bölgesel sektörel araştırmalar hakkında firmaların yeterince bilgilendirilmediği de görülmektedir. Çünkü firmaların %35'i BAGEV adını hiç duymamış, %90'ı ise söz konusu raporu incelememiştir.

Ortaya çıkan bu genel tablo, Isparta ilindeki firmaların yenilik gereksinimlerini tanımlamada ve yerel düzeyde ağbağlaşmada sorunlar yaşadıklarını açıkça ortaya koymaktadır. İşbirliğinin ve uzun soluklu olan ağbağlaşmanın yararlarının firmalar tarafından tanımlanmaması ve hatta bilinmemesi bu konuda çekingen bir tutumun oluşmasını ve gelişmesini beslemektedir. Özellikle bilgi kaynaklarına ulaşmada ve bilgiyi değerlendirmede yakın çevrenin değerlendirilmemesi, farklı disiplinlerin bilgiye attıkları önem ile çelişkili bir görünüm arz etmektedir. Ölçek ekonomilerinin yeterince büyük olmaması ve dışsal ekonomilerin küçük boyutlarda kalması, bölgesel bir kümelenmenin önündeki engel gibi gözükse de, işbirliği ve yenilik konusundaki zayıf işletme dokusu gerçek engel olarak ele alınmalıdır. Çünkü tarihsel koşullar dikkate alınırsa, örneğin halıcılık arka planı üzerinde yükselen bir tekstil sektörünün ilde hem ağbağlaşma ve hem de kümelenme yönünden pozitif bir katkı sağlaması beklenebilir. Fakat yatırım konusunda yol gösterici işlevini yerine getiren bir kurumsal yapının bulunmaması, 1980 sonrası süreçte ilin avantajlarının etkin olarak değerlendirilememesi ile sonuçlanmıştır. Ağbağlaşmaya ekonomik olarak iten doğrudan bilgi sektörü ilde bulunmamakla birlikte, bilginin farklı sektörlerde kullanımı ve paylaşımının yetersizliği de ağbağlaşmanın gelişimini engellemektedir.

İldeki mevcut koşulların değişmemesi durumunda, yerel ağbağlaşmanın kendiliğinden gelişmesi için herhangi bir itici güç bulunmamaktadır. Ancak, zaman içerisinde, ildeki üniversitenin, özellikle yerel çalışmalarının,

ağbağlaşmayı güçlendirmesi beklenebilir. Fakat gelişmekte olan bir bölgede asıl sorun, bu sürecin yönetilerek politika sonuçlarının hızla alınabilirliğine ilişkindir. Bu husus aşağıdaki öneriler çerçevesinde ele alınabilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Yerelin ekonomik gelişmede öneminin arttığı politik ve akademik çevreler tarafından kabul edilmesine rağmen, bu yöndeki politikaların nasıl formüle edileceği konusundaki tartışmalar hala devam etmektedir. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci veri olarak alındığında, Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulması ile birlikte bu tartışmaların bir rota bulma gereksimi daha da artacaktır. Isparta ili örneği çerçevesindeki gözlem ve anket bulguları, Türkiye'deki diğer iller için de uzun vadeli ve sürekliliği olan yerel araştırmaların yapılması gerektiğini ortaya koymanın ötesinde, yenilik ve ağbağlaşmanın doğurabileceği yararların her il bağlamında tanımlanması ve yerel aktörlerce paylaşılması sorununu da ortaya çıkarmaktadır.

Isparta özelinde ortaya çıkan mevcut durum çerçevesinde bölgesel gelişme stratejinde yerel bilgi ağbağlarının gelişimi açısından başlıca şu politika önerileri dikkate alınabilir:

- İşbirliği engellerinin aşılmasında, kamu sektörünün, özellikle arz yanlı kuruluşlar olarak tanımlayabileceğimiz KOSGEB, sanayi ve ticaret odaları, TTGV, TOBB, üniversiteler ve benzeri kurumların sağladıkları olanakları ve yaptıkları çalışmaları yerel düzeyde özel sektör firmalarına *daha yakın ve sürekli iletişim kanalları* ile aktarmaları gerekmektedir.

- Özel sektör ile yukarıda sözü edilen arz yanlı kuruluşlar ile diyalogların kurulması, güçlendirilmesi ve sürekliliğin sağlanmasında *arayüz kurum/kurumlara* gereksinim bulunmaktadır. Arz yanlı bir kuruluş olarak da ele alınabilecek bir kurum olan üniversite aynı zamanda söz konusu arayüz ya da katalizör işlevini de yerine getirebilir. Ancak bunun yerel bir düşünce hareketi veya vizyon ile beslenmesi bu konudaki çabaların etkinliğini arttıracaktır.

- KOBİ'lerin farklı bağlamdaki sorunları için yol gösterici merkezler, bilginin paylaşımını ve ağbağlaşmayı hızlandıracak ve kolaylaştırabilecektir. Farklı sorunların farklı birimleri ilgilendirmesi doğaldır. Ancak KOBİ'lerin zaman ve insan kaynağı sıkıntısı, her bir sorun için ayrı ayrı ilgilenmeyi zorlaştırmaktadır. "Tek durak" tipi bir merkezden bunların yönlendirilmesi, firmaların bilgi alışverişine girebilmesini ve bilgiyi değerlendirmesini sağlayacaktır.

- Özel sektörün Isparta ilinde ortaklık ve işbirliği konusunda daha önceki olumsuz deneyimleri referans göstermesinin önüne geçebilmek ve yerel viz-

yon dönüşümü sağlamak açısından *prestij veya bayrak proje* türünden başarı örneği ya da örneklerinin türetilmesi ve bu yönde kamu ile arz yanlı kuruluşların işbirliği yapması, işletme ve özel sektör atmosferinde değişime yol açacaktır.

- Mevcut ulusal yapıdaki bilgi, yenilik ve ağbağlaşmaya yönelik özendirici araçlarının tanıtılması, bunlara erişimin kolaylaştırılması gerekmektedir.

- Ortak çıkarların hem ölçek ekonomisi, hem de dışsallık bağlamında tanımlanması ve bu konudaki alternatif araçların geliştirilebilmesi mümkündür. Örneğin, ilin ürünlerinin ulusal ve uluslararası piyasalara internet ortamında tanıtılması veya yerel sektörel ticari portalların hem girdi temininde, hem de pazarlamada kullanılması, bu konuda ilk akla gelebilecek alternatif araçlar arasındadır.

- Üniversitenin yerel düzeydeki araştırma sonuçlarının ilgili özel ve kamu sektörleri ile paylaşarak geri besleme sağlanmalıdır. Ankete konu olan firmaların üniversitenin kendi alanlarındaki çalışmalarından habersiz olmaları iletişimin zayıflığını göstermektedir.

- KOBİ'lerin yenilik gereksinimlerini tanımlamada ve sektörel gelişmeleri izlemelerinde üniversite ile ortak platformların oluşturulması, bilginin ticarileşme sürecini hızlandıracaktır.

- Bölgesel yenilik sistemi yaklaşımı çerçevesinde il düzeyindeki yenilik unsurları ve bunlar arasındaki ilişkilerin durumu incelenmeli ve sistemin geliştirilebilmesi için konunun önemi sistemin unsurlarına açık bir şekilde anlatılmalıdır.

- Son olarak yerel paylaşılan vizyon ve stratejinin inşası tüm önerilerin vazgeçilmez parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konudaki VIII. BYKP'nın öngördüğü il gelişme planının hazırlanması bölgesel kalkınma ajansları ve AB fonları konusunda yaşanacak gelişmelere destek olacaktır.

Kaynaklar

AKSOY, M. ve DURGUT, M. (2001), "Bölgesel Öngörü: Bölgesel İnovasyonun Sistemleşmesi", ODTÜ Ekonomi Kongresi V, ODTÜ, Ankara.

AMABLE B., BARRE, R. ve BOYER, R. (1997), *Les Systèmes d'innovation à l'ère de la Globalisation*. Paris : Economica.

- AMIN, A. ve THRIFT, N. (1994), “Living in The Global”. A. Amin ve N. Thrift (eds), *Globalisation, Institutions and Regional Development in Europe* içinde. Oxford: Oxford University Press, 1–22.
- ANTONELLI, C. (2003), “The Governance of Localised Technological Knowledge and the Evolution of Intellectual Property Rights”. Unpublished Paper.
- ARROW, Kenneth J. (1969), “Classificatory Notes on the Production and Transmission of Technical Knowledge”, *American Economic Review*, 59, 29-35.
- ARTHUR, B.W. (1994), *Increasing Returns and Path Dependency in the Economy*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- BRACZYK, H., COOKE, P. ve HEIDENREICH, M. (eds) (1997), *Regional Innovation Systems*. London: UCL Press.
- CAIRNCROSS F (1998), *The Death of Distance: How the Communications Revolution will Change Our Lives*. Boston: Harvard Business School Press.
- CAMAGNI, R. (ed) (1991), *Innovation Networks: Spatial Perspectives*. London: Belhaven Press.
- CAMAGNI, R. (1999), “The City as a Milieu: Applying GREMI’s Approach to Urban Evolution”, *Revue d’Economie Régionale et Urbaine*, 3, 591-606
- CAMAGNI, R. (1991): “Local ‘Milieu’, Uncertainty and Innovation Networks: Towards a New Dynamic Theory of Economic Space”. R. Camagni (ed), *Innovation Networks: Spatial Perspectives* içinde. London: Belhaven Press, 121–142.
- CHENERY, H.B. ve CLARK, P.G. (1965), *Endüstrilerarası İktisat*, (Çev: C. Çınar). Ankara: O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi Yayını.
- COLEMAN, J. (1988), “Social Capital in the Creation of Human Capital”, *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement), S95-S120.
- COOKE, P. (2002), *Knowledge Economics*. London: Routledge.
- COOKE, P. ve MORGAN, K. (1998), *The Associational Economy: Firms, Regions and Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- COOKE, P. (1998), “Introduction: Origins of the Concept”. H.J. Braczyk, P. Cooke ve M. Heidenrich (eds), *Regional Innovation Systems: The Role of Governance in a Globalised World* içinde. London: UCL Press, 2–25.

- COYLE, D. (1998), *The Weightless Economy*. London: Capstone.
- Çeşitli Beş Yıllık Kalkınma Planları. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı
- DICKEN, P. (1998), *Global Shift: The Internationalisation of Economic Activity* (3rd ed.). London: Paul Chapman.
- DPT (2000a), *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (2000b), *VIII. BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komiyonu Raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (2004), *IV. Türkiye İktisat Kongresi Çeşitli Tebliğ Sunuşları, 4-9 Mayıs, İzmir*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DULUPÇU, M. (2005), "Regionalization for Turkey: An Illusion or a Cure", *European Urban and Regional Studies*'de basılacak.
- DULUPÇU, M. GÜL, H. ve OKÇU, M. (2004) "A New Regional and Local Perspective for Economic Development in Turkey: Illusion or Reality?", 5th European Urban and Regional Studies Conference, Polonya.
- FLORIDA, R. (1995), "Towards the Learning Region", *Futures*, 27, 527–536.
- FREEMAN, C. (1987), *Technology Policy and Economic Performance: Lessons From Japan*. London: Pinter.
- GRANOVETTER, M. (1985), "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness". *American Journal of Sociology*, 91(3), 481-510
- İZMİR TİCARET ODASI (1992), *İzmir İli Ayakkabı Sektörü Stratejik Planı*, İzmir.
- KEEBLE, D., LAWSON, C., MOORE, B. and WILKINSON, F. (1999), Collective Learning Processes, Networking and 'Institutional Thickness' in The Cambridge Region. *Regional Studies* 33, 319–31.
- KLINE, S. ve ROSENBERG, N. (1986), "An Overview of Innovation", R. Landau ve N. Rosenberg (eds): *The Positive Sum Strategy* içinde. Washington, DC: National Academic Press.
- KRUGMAN, P. (1991), *Geography and Trade*. Leuven: Leuven University Press.
- KRUGMAN, P. (1995), *Development, Geography and Economic Theory*. Cambridge, MA: MIT Press.

- KRUGMAN, P. (1997), *Pop Internationalism*, Cambridge, MA: MIT Press.
- KRUGMAN, P. (1998), "Space: The Final Frontier", *Journal of Economic Perspectives*, 12(2), 161-174.
- LAWSON, C. (1999), "Towards a Competence Theory of the Region", *Cambridge Journal of Economics*, 23, 151-166.
- LAWSON, C. ve LORENZ, E. (1999), "Collective Learning, Tacit Knowledge and Regional Innovative Capacity", *Regional Studies*, 33(4), 305-317.
- LEADBETTER, C. (1998), *Living on Thin Air*, London: Penguin.
- LOASBY, B.J. (1999), *Knowledge Institutions and Evolution in Economics*. London: Guilford Press.
- LUNDVALL, B.A. (1994), "The Learning Economy: Challenges to Economic Theory and Policy". Paper Presented at The European Association for Evolutionary Political Economy Conference, Copenhagen.
- LUNDVALL, B.A., (ed.) (1992), *National Systems of Innovation: Towards A Theory of Innovation and Interactive Learning*. London: Pinter.
- LUNDVALL, B.A. ve JOHNSON, B. (1994), "The Learning Economy", *Journal of Industry Studies*, 1, 23-43.
- MARTIN, R. and SUNLEY, P. (1996), "Paul Krugman's Geographical Economics and its Implications for Regional Development Theory: A Critical Assessment", *Economic Geography*, 72, 259-293.
- MORGAN, K. (1997), 'The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal', *Regional Studies*, 31, 491-503.
- MOULAERT, F. ve SEKİA, F. (2003), "Territorial Innovation Models: A Critical Survey", *Regional Studies*, 37(3), 289-302.
- MULLER, E., DE LA PAIX, R., HÉRAUD, J.-A., HUGO, I., KAHN, R., KOSCHATZKY, K., MUNIER, F., SHAPIRA, P., ZENKER, A. (2001), *Regional Typology of Innovation Needs*, Karlsruhe: Fraunhofer ISI and BETA.
- NELSON, R. (ed) (1993), *National Systems of Innovation: A Comparative Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- NELSON, R.P. ve WINTER S.G. (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge: Harvard University Press.

- OECD (1986), *Documentation for the Review of Regional Problems and Policies in Turkey*, OECD, Directorate for Science, Technology and Industry, England.
- PERROUX, F. (1955), "Note Sur la Notion de 'Pole de Croissance'", *Economie Appliquée* 8. D.L. McKee, R.D. Dean ve W.H. Leahy (eds) (1970) *Regional Economics* içinde. New York: The Free Press, 93-103.
- PIORE, M. and SABEL, C. (1984), *The Second Industrial Divide: Prospects for Prosperity*. New York: Basic Books.
- PORTER, M. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*. London: MacMillan.
- PORTER, M. (1996), "Competitive Advantage, Agglomeration Economies and Regional Policy". *International Regional Science Review*, 19, 85-90.
- PRATT, A. (2000), "New Media, The New Economy and New Spaces", *Geoforum*, 31, 425-435.
- PUTNAM, R. (1993), *Making Democracy Work – Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- QUAH, D.T. (1997a), *The Weightless Economy: Nintendo and Heavy Metal*. London: Centre Piece, CEP, LSE, February
- QUAH, D.T. (1997b), *Europe in The Weightless Economy*. London: Centre Piece, CEP, LSE, February.
- RACO, M., (1999), "Competition, Collaboration and the New Industrial Districts: Examining the Institutional Turn in Local Economic Development". *Urban Studies*, 5(5), 951-973
- ROMER, P.M. (1990), "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, 98,
- ROMER, P.M. (1992), "Two Strategies for Economic Development: Using Ideas and Producing Ideas", *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics*, 63-91
- SAVIOTTI, P.P. (1998) "On The Dynamics of Appropriability, of Tacit and of Codified Knowledge", *Research Policy*, 26, 843-856.
- SAXENIAN, A.L. (1994), *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- SCOTT, A. (1988), *New Industrial Spaces*. London: Pergamon.
- SILVERMAN, D. (1972), "Introduction", P. Filmer, M. Phillipson, D. Silverman ve D. Walsh, (eds): *New Directions in Sociological Theory* içinde. London: Collier-MacMillian.
- SOLOW, R. (1957), "Technical Change and The Aggregate Production Function". *Review of Economics and Statistics*, 39, 312-320.
- STIGLITZ, J. E. (1999), *Public Policy for a Knowledge Economy*, Department for Trade and Industry and the Center for Economic Policy Research, London.
- STORPER, M. (1997), *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. New York: Guilford.
- STRANGE, S. (1986), *Casino Capitalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- T.C. ERZİNCAN VİLAYETİ (1991), *Erzincan Stratejik Planı (1991-2006)*. İstanbul.